

УДК 343.9

О.М. ЛИТВИНОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЧИН ТА УМОВ, ЩО СПРИЯЮТЬ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНУ

Ключові слова: класифікація причин та умов, вчинення злочину

Кримінальна ситуація в Україні, що склалась протягом останнього десятиріччя, вимагає вжиття адекватних заходів із протидії злочинності. Стабільна криміналізація суспільства, високий рівень злочинності, значне її омолодження представляють серйозну загрозу для реформ, спрямованих на побудову в нашій країні демократичної, правової, соціальної держави. Для створення належної протидії цим явищам необхідна державна політика, що забезпечуватиме не тільки своєчасне реагування правоохоронних органів на кожний факт вчинення злочину, але й вжиття ефективних запобіжних заходів.

Очевидно, що своєчасне виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, має не тільки правове значення, але й спричиняє позитивний психологічний вплив, демонструючи прагнення і здатність осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, всебічно, повно і об'єктивно встановити всі обставини вчинення злочину, у тому числі його причини та умови. Необхідно також відзначити соціальне значення їх запобіжної діяльності, оскільки виявлені і усунуті причини та умови, що сприяють вчиненню злочину, не можуть сприяти аналогічному або іншому злочинному діянням.

У цей час проблеми запобігання злочинів та протидії злочинності є актуальними. Проте, не можна сказати, що названі проблеми є абсолютно новими і не знаходили відображення у науковій літературі. Значний внесок у розробку правових, організаційних та фун-

кціональних аспектів виявлення і усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, зробили Г.А. Аванесов, О.І. Алексєєв, О.М. Бандурка, А.Ф. Волобуєв, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джу́жа, А.Е. Жалинський, В.А. Журавель, А.П. Закалюк, В.К. Звірбуль, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, О.М. Литвак, Ф.А. Лопушанський, В.В. Луїнеєв, Г.М. Мінковський, Н.М. Ярмиш та ін. Порушена проблематика досліджувалась і автором на монографічному рівні [1].

На підставі цього можна зробити висновок про безсумнівну актуальність питання. Зараз як ніколи необхідна розробка і реалізація сучасної концепції протидії злочинності з адекватними механізмами, у рамках яких індивідуальна профілактика злочинів зможе зайняти гідне місце. У зв'язку з цим, вважаємо, що одним з перших кроків до досягнення поставленої мети повинно бути формулювання прикладного, практично спрямованого поняття причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, а також їх науково-обґрунтована класифікація, що може бути використана у діяльності визначених законом суб'єктів. Окреслене складає коло завдань цього дослідження.

Кримінологічне визначення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, як правило, містить у собі два взаємозалежних аспекти: антигромадську установку особистості і конкретну життєву ситуацію, що складається до моменту вчинення злочину [2, с.105-106]. При цьому варто підкреслити, що при вчиненні умисних злочинів вирішальну роль, як правило, відіграє антигромадська установка, тоді як при вчиненні необережних злочинів зростає роль життєвої ситуації.

На наш погляд, кримінологічне визначення розглянутих категорій обмежує їх застосування у практичній площині правоохоронної діяльності, в першу чергу під час проведення дізнання, досудового слідства, судового розгляду кримінальних справ, а також прокурорського нагляду. Обумовлено це

тим, що для названих видів діяльності значимість причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, визначається насамперед окресленням меж, в рамках яких ці обставини підлягають виявленню та усуненню. На підставі цього варто розглянути основні ознаки, які притаманні названим категоріям.

По-перше, причини та умови, що сприяють вчиненню злочину, повинні бути необхідними. Під необхідними причинами та умовами варто розуміти такі явища, без яких виникнення передбачуваного наслідку (тобто злочину) було би зведено нанівець.

По-друге, причини та умови повинні бути юридично значимими. Юридична значимість, на наш погляд, визначається взаємозв'язком двох критеріїв. Перший критерій полягає в тому, що причини та умови, що сприяють вчиненню злочину, повинні мати безпосереднє відношення до розслідуваного діяння. Другий критерій пов'язаний з тим, що виявлення та усунення названих обставин повинно сприяти реалізації завдань кримінального судочинства.

З урахуванням цього не можна погодитись з тими авторами, які вважають, що при проведенні розслідування необхідно виявляти не тільки обставини, що безпосередньо сприяли вчиненню конкретного злочину, але й ті, що не мають відношення до розслідуваної події [3, с.273]. На наш погляд, орган дізнання, слідчий, прокурор і суд не зобов'язані встановлювати обставини, що знаходяться за межами розслідування конкретної кримінальної справи. Це прерогатива інших служб правоохоронних органів. А причини, що носять економічний, політичний, демографічний характер, породжують злочинність в цілому і знаходяться поза межами конкретних форм впливу в рамках кримінального переслідування, є об'єктом вивчення більш високого ступеня узагальнення.

По-третє, між причинами та умовами, що сприяють вчиненню злочину, з одного боку, і злочином – з іншого, повинен існувати закономірний зв'язок, тобто такий, що об'єктивно існує, повторюється і зумовлює

розвиток злочинного діяння.

По-четверте, причини та умови повинні неминуче приводити до вчинення злочину. Це означає, що у випадку неусунення зазначених обставин обов'язково буде вчинено аналогічний злочин.

По-п'яте, причини та умови злочину повинні бути виявлені в сукупності, оскільки при частковому (неповному) виявленні та усуненні даних явищ вони можуть привести до вчинення нових злочинних діянь.

На підставі вищевикладеного вважаємо за необхідне сформулювати наступне поняття названих обставин: причинами та умовами, що сприяють вчиненню злочину (забороненого кримінальним законом діяння), є сукупність необхідних, юридично значимих явищ, що закономірно і неминуче приводять до вчинення злочину. Згадування в дужках про заборонене кримінальним законом діяння свідчить про визнання необхідності виявлення і усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, при провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру.

Досліджуючи проблематику причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, не можна не торкнутися питання їх класифікації.

Наукова класифікація представляє собою систему супідрядних наукових понять певної галузі знання, що використовується для встановлення зв'язків між цими поняттями, а також для орієнтації в їх сукупності [4, с.71]. Незважаючи на те, що класифікації, як правило, є умовними, вони дозволяють відмежувати одне поняття від іншого, що сприяє більш глибокому їх вивченню і визначенню місця в єдиній класифікаційній системі.

Вивчаючи проблему класифікації обставин, що сприяли вчиненню злочину, О.Б. Сахаров розділяє їх на дві групи: умови морального формування особистості та криміногенну ситуацію [3]. На підставі проведеного дослідження до першої групи автор відносить такі несприятливі умови, як порушення цілісності родини; ненормальні взаємини

між її членами; наявність у родині антигромадських традицій; антисоціальну поведінку членів родини; невиконання батьками своїх обов'язків із виховання дітей; неправильне виховання; потурання антисоціальним нахилам дітей і втягування їх до злочинної діяльності. Елементами другої групи обставин, що сприяють вчиненню злочину, на думку О.Б. Сахарова, є недоліки організаційно-господарської діяльності, поведінка окремих осіб, природні явища. При цьому криміногенна ситуація в часовому відношенні може мати тривалий характер або короткочасний. У просторовому відношенні вона може поширюватися на велику територію (голод у країні), а може концентруватися в обмеженому просторі (квартирний конфлікт). За обсягом впливу криміногенна ситуація може стосуватись однієї людини або вузького кола осіб, а може мати і масовий характер (катастрофа). Залежно від змісту і значення для суб'єкта злочину автор виділяє також проблемну і конфліктну ситуацію. У той час, як перша пов'язана з певними труднощами і перешкодами, що заважають злочинцеві досягти поставленої мети, друга носить більш загострений характер і пов'язана з різного роду зіткненнями і гострими протиріччями між інтересами суб'єкта злочину та інших осіб. При цьому важливо підкреслити, що криміногенна ситуація може бути створена як протиправними, злочинними діями самого суб'єкта злочину, його співучасниками, сторонніми людьми, так і стихійними силами природи. У тому випадку, коли криміногенна ситуація виникла в результаті правомірних дій, питання про їх усунення відпадає.

Проведені О.Б. Сахаровим та його послідовниками глибокі дослідження порушеної проблематики сформували багату теоретичну основу для наступних розробок класифікацій причин та умов, що сприяють вчиненню злочину.

Так, Г.Г. Зуйков визначає наступну сукупність обставин, що підлягають виявленню та усуненню у кримінальній справі: безпосередню причину вчинення злочину; умови,

що сприяли дії безпосередньої причини в конкретному злочинному посяганні; обставини, що сформували безпосередню причину; умови, що сприяли дії факторів, що сформували безпосередню причину. При цьому автор вважає, що в більшості випадків установлення перерахованих обставин з метою їхнього наступного усунення є цілком достатнім, за винятком тих випадків, коли при проведенні розслідування виникає необхідність виявлення та усунення ще більш віддалених від злочину причин та умов [5, с.5].

В.М. Кудрявцев, дослідивши проблему причин злочинності, дійшов висновку, що найбільш значимими є три групи обставин, що сприяють вчиненню злочину. До першої групи він відносить "конкретні зовнішні обставини, що спонукали особу до вчинення... злочину". Сюди входить все те, що викликає в людини "рішучість вчинити злочин (при намірі) або рішучість скоїти іншу дію, що у разі відсутності належного передбачення веде до настання шкідливих наслідків (при неосторожності)". До цієї ж групи В.М. Кудрявцев відносить і безпосередній привід до вчинення злочину. При цьому він вважає, що ні зовнішня обстановка, що передуює вчиненню злочину, ні привід, не можуть породити "рішучості вчинити суспільно небезпечну дію або бездіяльність, якщо суб'єкт не має у своїй свідомості більш-менш стійких антигромадських навичок, поглядів і звичок". Останні, у свою чергу, складають другу групу обставин, що сприяють вчиненню злочину, себто є "умовами морального формування особистості".

До третьої групи автор відносить обставини, що сприяють досягненню злочинного результату. На його думку, ця група відрізняється від попередніх тим, що, по-перше, вона більшою мірою пов'язана з об'єктом злочинного посягання, а по-друге, обставини, що сприяють вчиненню злочину, можуть і не впливати на виникнення злочинного наміру. Крім того, обставини третьої групи, у свою чергу, можна класифікувати на фізичні (технічні), організаційні та психологічні

умови, що сприяють вчиненню злочину.

До фізичних (технічних) умов відносяться особливості місця і часу вчинення злочину, оснащеність злочинця, а також наявність предметів і обставин зовнішнього світу, що полегшують вчинення злочину. Як приклад організаційних умов можна навести недоліки в обліку, контролі, забезпеченні безпеки людей і майна, а також інші обставини, що допомагають злочинцеві реалізувати злочинний намір. Психологічні умови, як правило, пов'язані з байдужим ставленням населення і представників правоохоронних органів до злочинності, що, безсумнівно, полегшує вчинення суспільно небезпечних діянь [6, с.133-134].

Г.М. Мінковський вважав, що “причини та умови конкретного злочину – це:

- середовище, що формує дисгармонію або деформацію потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій конкретної особи, що стають основою криміногенної мотивації;

- сама криміногенна мотивація;

- ситуації, в яких перебуває особа в процесі формування, життєдіяльності і безпосередньо в процесі вчинення злочину і які сприяють виникненню і реалізації криміногенної мотивації в поведінці (умови, що сприяють конкретному злочину);

- психофізіологічні та психологічні особливості особи, що підсилюють її чутливість до криміногенних впливів ззовні та стимулююче перетворення їх у внутрішню позицію [7, с.136].

Безумовно, представлені класифікації мають важливе теоретичне і практичне значення для з'ясування сутності аналізованих наукових категорій. Проте, вони носять в основному суто теоретичний характер, що обмежує можливості їх практичного застосування у правоохоронній діяльності, і в першу чергу під час розслідування. Вважаємо, що більш корисним з прикладної точки зору є поділ обставин, що сприяють вчиненню злочину, на такі групи:

- обставини, пов'язані з особою, яка вчинила злочин (несприятливі умови формуван-

ня особистості тощо);

- обставини, що існують незалежно від особи, яка вчинила злочин (недоліки в охороні власності, неналежний облік матеріальних цінностей тощо).

Насамкінець варто торкнутись і такої проблеми як обґрунтованість внесення подань про усунення причин та умов під час досудового слідства.

По-перше, внесення дізнавачем та слідчим названого подання не виходить за рамки їх компетенції, адже встановлення будь-яких обставин на стадії досудового слідства, а не лише причин та умов, носить попередній характер, тож не передрікає висновків суду щодо винуватості особи у вчиненні злочину.

По-друге, попередній характер доказування, здійснюваного в ході досудового слідства, не свідчить про необґрунтованість і передчасність внесення дізнавачем та слідчим подання про усунення виявлених у процесі розслідування обставин, що сприяли вчиненню злочину, оскільки відповідно до закону особа може бути притягнута в якості обвинувачуваного тільки “коли є досить доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою” (ст.131 КПК України). Тож при доведеності тих або інших фактів, дізнавач або слідчий вправі внести у відповідні інстанції або посадовим особам подання про вжиття заходів з усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

По-третє, зволікання у встановленні та усуненні причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, може привести до вчинення аналогічних злочинів у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: Монографія. –Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. –446 с.

2. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2-х кн. /Джужа О.М., Михайленко П.П., Кулик О.Г. та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. –К.: Юрінком Інтер, 2001. –

Кн.1. –352 с.

3. Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР. -М.: Госюриздат, 1961. –277 с.

4. Тарасов Ю.Н. Философия науки. – Воронеж: МОУ ВЭПИ, 2006. –212 с.

5. Зуйков Г.Г. К вопросу о понятии причин преступления и условий, способствующих его совершению // Вопросы предупреж-

дения преступности. -1965. -Вып.2. –С.3-18.

6. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учеб. пособие. –М.: ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. –216 с.

7. Криминология /Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. –М.: Изд-во МГУ, 1994. –566 с.

Литвинов О.М. Поняття і класифікація причин та умов, що сприяють вчиненню злочину // Форум права. -2008. -№ 2. –С.323-327 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08lomsnz.pdf>

Досліджена розробка прикладного поняття причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, а також їх класифікація на основі різних підстав та за допомогою різних критеріїв.

Литвинов А.Н. Понятие и классификация причин и условий, способствующих совершению преступления

Исследована разработка прикладного понятия причин и условий, способствующих совершению преступления, а также их классификация на базе различных оснований и с помощью различных критериев.

Litvinov A.N. Definition and classification of reasons and conditions which assist in crime committing

The article is devoted to elaboration of applied definition and conditions, which assist in crime committing, and to their classification on the ground of different bases with the help of different criteria.